

**Богдан Паска,
м. Івано-Франківськ**

Профілактична робота КДБ проти українських дисидентів: прикарпатський вимір

У 1950-х – 1980-х рр. в умовах перебування України під радянською окупацією національно-визвольний рух набув форми дисидентського руху. Він вирізнявся мирним, ненасильницьким характером, був порівняно малочисельним, при цьому пріоритет надавався «боротьбі словом». Особливо небезпечним для тогочасної влади стало поширення дисидентства й українських національних ідей у середовищі молодого покоління інтелігенції – т. зв. шістдесятників, а також серед студентської молоді. Івано-Франківська (до 1962 р. – Станіславська) область була одним із центрів українського дисидентського руху. На її території діяли численні націоналістичні підпільні групи й організації, найвідомішими з яких були Об'єднана партія визволення України (ОПВУ), Український національний фронт (УНФ), Українська загальнонародна організація (УЗНО, УНФ-2), Спілка української молоді Галичини (СУМГ), городенківська група та ін. У 1960-х – на початку 1970-х рр. на території Прикарпаття проявляли громадську активність знакові представники шістдесятницького середовища – історики Валентин Мороз і Петро Арсенич, художник Опанас Заливаха, педагоги Володимир Іванишин та Михайло Озерний, священник Василь Романюк та ін. За даними енциклопедичного видання «Рух опору в Україні: 1960–1990» [13], уродженцями Івано-Франківщини були більше 50-ти відомих учасників українського дисидентського руху.

Радянський режим здійснював постійну та досить ретельну боротьбу проти українських дисидентів, ключовим інструментом якої був Комітет державної безпеки (КДБ). Поряд із відкритими репресіями проти учасників руху спротиву працівники КДБ значну увагу приділяли т. зв. профілактичним заходам. Каральні органи під час своєї роботи керувалися вказівками Центрального Комітету (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) про необхідність «вести рішучу боротьбу за кожну радянську людину». Метою профілактики було попередження й запобігання громадської активності (т. зв. «націоналістичних проявів») з боку українських дисидентів. До

завдань КДБ в контексті здійснюваних профілактичних заходів відносилися допомога партійним органам в ідеологічній роботі, а також перевиховання осіб, які допускали дії антирадянського характеру [10, с. 174–175].

Профілактична робота КДБ поділялася на 2 види: загальна профілактика і приватна профілактика. Загальна профілактика була орієнтована на громадськість, мала на меті скомпрометувати учасників українського національного руху в суспільстві, сформувати загальне нетерпиме ставлення до його ідей [10, с. 175]. Під час проведення загальної профілактики, як правило, здійснювалися наступні заходи: 1) поширення в українському суспільстві інформації про зв'язки дисидентів із емігрантськими політичними організаціями (у термінології КДБ – «зарубіжними організаціями буржуазних націоналістів»); 2) виступи перед громадськістю або в засобах масової інформації учасників національного руху, які під тиском працівників КДБ змушені були «розкаятися» і засудити свою діяльність; 3) відкриті судові процеси над учасниками руху опору [10, с. 175].

Важливим елементом профілактичної ділянки роботи КДБ була т. зв. приватна профілактика, яка спрямовувалася на припинення і попередження активної дисидентської діяльності з боку конкретних осіб. Ця форма профілактики вважалася керівництвом КДБ надзвичайно ефективним методом боротьби проти українського дисидентства, оскільки дозволяла досягти потрібного для спецслужби результату з найменшими тратами зусиль і засобів. Ключовими методами приватної профілактики були вплив на об'єктів з боку агентів та довірених осіб КДБ, а також встановлення оперативного контакту працівників КДБ із дисидентом і подальші регулярні профілактичні й «виховні» бесіди [10, с. 180–181]. Заходи такого характеру мали негласний характер, ніде не афішувалися та не доводилися до відома громадськості.

У документації КДБ збереглися відомості про конкретні приклади використання різних видів та методів профілактичної роботи проти учасників українського дисидентського руху на території Івано-Франківщини в 1960-х рр., меншою мірою в 1970-х рр. Вважаємо за доцільне розпочати з аналізу використання на Прикарпатті саме приватної профілактики, адже в ході оперативної роботи КДБ проти конкретного дисидента хронологічно це був один із найперших етапів.

Найбільш поширеним методом приватної профілактики українських дисидентів було встановлення працівниками КДБ особистих оперативних контактів із об'єктами та проведення регулярних «виховних» бесід. Відповідно до аналітичних доповідних записок КДБ, встановлення таких контактів, незалежно від готовності дисидентів їх підтримувати, вже на першому етапі роботи мало значний стримуючий ефект, сприяло ізоляції об'єкта та припиненню ним контактів із однодумцями. Одночасно зростали можливості для компрометації такого дисидента й провокування недовіри у ставленні до нього з боку близького оточення [4, арк. 128].

Метою оперативного працівника КДБ під час профілактичної бесіди було досягнення повної відвертості, щирого «розкаяння» свого співрозмовника й обіцянки не допустити «небажаних» вчинків у майбутньому. Автори навчальної літератури для працівників КДБ наголошували на тому, що профілактична розмова з дисидентами вимагала серйозної підготовки, знання не тільки основних засад радянської ідеології, але й праць діячів українського національного руху: «...оперативний працівник... має не тільки викласти правильну, радянську точку зору, але й впевнено спростувати нав'язані об'єкту профілактики погляди. Для такої бесіди іноді слід самому почитати і те, на чому спіткнувся об'єкт, і те, що може допомогти переконливіше розкритикувати помилкову, ворожу позицію» [15, с. 255]. Співробітники, які здійснювали профілактичні бесіди, мали бути повністю ознайомлені із зібраним на співрозмовника компрометуючим матеріалом, який використовувався з метою морального й психологічного тиску. Цілеспрямовано створювалося враження, що КДБ знає про людину все й чинити подальший опір не має жодного сенсу.

Активні на Прикарпатті українські дисиденти з середовища шістдесятників потрапили в поле зору КДБ в першій половині 1960-х рр. Із наростанням їх громадської активності в 1964 р. працівники спецслужби перейшли до активних дій профілактичного характеру. Наприкінці жовтня 1964 р. до приміщення Івано-Франківського обласного управління КДБ було запрошено художника-нонконформіста Опанаса Заливаха. Профілактичні бесіди з митцем, що тривали п'ять днів підряд, проводив такий собі капітан Синиця [7]. Його метою було залякати О. Заливаха, змусити його припинити цікавитися українською культурою й національними ідеями, відмовитися від контактів із однодумцями.

Художник під тиском слідчого добровільно видав в управління КДБ 14 позицій «антирадянської» літератури та преси, листи від київської художниці Алли Горської, журналіста В'ячеслава Чорновола, художника Дениса Іванціва, а також грошові знаки Української Народної Республіки (УНР), магнітофонну бобіну із записами українських пісень. Серед виданої літератури, зокрема, були книги Дмитра Дорошенка «Історія України» (Краків – Львів, 1942), Філарета Колесси «Українські народні думи» (Львів, 1920), статті Ернеста Ренана «Походження мови» і «Що таке нація», Тараса Шевченка «Кобзар» із дарчим надписом А. Горської «Слава Україні! Навіки слава!» [7, арк. 30–31].

За результатами розмов з оперативником О. Заливаха змушений був написати розлоге пояснення на 31 сторінку. Художник детально розписав свої погляди на національну політику радянської влади, повідомив про читання й поширення віршів молодих поетів Василя Симоненка, Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Івана Драча, іншої самвидавної літератури. Митець під тиском кадебістів надав детальні відомості про своїх київських, львівських та івано-франківських знайомих із шістдесятницького середовища [7]. На завершення О. Заливаха написав наступне: «По всьому цьому поясненню Управлінню КДБ по Івано-Франківській області, вважаю сказати слідуюче: визнаю свої помилки в своїй поведінці. Не зовсім вірно розумів питання національної політики. Своїми помилковими висновками і вчинками міг нанести шкоду дружбі російського й українського та інших народів. Давав не зовсім вірну оцінку подій в політичному, національному й художньому житті. Мало приймав участі в громадському житті нашого Товариства художників. Надіюсь, що недоліки свої виправлю. І громадськість буде задоволена моєю творчістю» [7, арк. 31].

Тим не менше, така ретельна профілактична обробка художника не дала потрібних для КДБ результатів: наприкінці 1964 – в першій половині 1965 р. дисидентська активність О. Заливахи навіть дещо активізувалася. Наприкінці серпня 1965 р. у ході загальноукраїнської хвилі арештів митця було затримано, а в березні 1966 р. – засуджено до 5 років позбавлення волі. Під час слідства й суду йому неодноразово нагадували про здійснену профілактику, а недотримання художником взятих на себе зобов'язань стало обтяжуючою обставиною під час винесення вироку [6].

У процесі розправи над іншими жертвами репресивної хвилі 1965–1966 рр. на Івано-Франківщині працівники КДБ активно вико-

ристовували методи загальної профілактики. Наприкінці серпня 1965 р. були заарештовані учасники дисидентського осередку на території Рожнятівщини – учитель російської мови с. Дуба Володимир Іванишин та вчитель німецької мови с. Ріпне Михайло Озерний. Педагоги підтримували контакти з тернопільськими дисидентами Ігорем Геретою й Мефодієм Чубатим, із якими було налагоджено обмін самвидавною літературою [16, с. 71].

Під час слідства, що тривало декілька місяців, кадебісти чинили шалений тиск на заарештованих, щоб схилити їх до «розкаяння». Керівництво тоталітарного режиму вважало, що інакодумців можна «перевиховати» та в перспективі перетворити на «зразкових радянських громадян». Але для цього заарештованим потрібно було не тільки визнати свою «провину» й дати покази щодо інших підозрюваних, а також і проявити відповідні емоції, які б засвідчували відданість і вірність радянській державі [16, с. 73–74]. Зрештою, в результаті численних допитів і В. Іванишин, і М. Озерний змушені були піти на співпрацю зі слідством і «розкаятися».

Особливо сильний тиск чинили на В. Іванишина. Після значних зусиль працівників КДБ щодо його «ідеологічного роззброєння», педагог, за матеріалами доповідних записок, «правдиво розповів про свою ворожу діяльність і засудив її» [2, арк. 249]. Його було вирішено не притягувати до кримінальної відповідальності, а натомість організувати показовий профілактичний захід за участю громадськості. 28 січня 1966 р. у с. Дуба владою було підготовлено та проведено загальні збори жителів села для публічного шельмування ув'язненого дисидента, які можна вважати яскравим зразком використання загальної профілактики на території Івано-Франківщини.

Збори відбувалися в сільському клубі, куди зігнали більше 400 односельчан В. Іванишина, в т. ч. весь учительський колектив, молодь та громадський актив села. Перед ними виступив заступник прокурора Івано-Франківської області, який різко засудив «зрадницьку діяльність українських націоналістів», виставивши В. Іванишина мало не агентом закордонних емігрантських організацій. Дисидентську діяльність заарештованого піддав осуду його батько, звернувшись із проханням до зборів віддати йому сина на «перевиховання». Всього на зібранні виступило 13 осіб, в т. ч. декілька вчителів школи с. Дуба. Усі вони теж засудили антирадянську активність В. Іванишина, при цьому в дусі чинної пропаганди апелювали до «дружби наро-

дів СРСР» та «необхідності посилення виховної роботи серед молодого покоління в душі радянського патріотизму». Сам заарештований змушений був двічі – на початку та наприкінці заходу – «правдиво розповісти про свою антирадянську діяльність... щиро визнати провину перед народом і державою». Зрештою, зрежисовані КДБ збори одностайно засудили діяльність В. Іванишина та з урахуванням його «розкаяння» звернулися до органів держбезпеки з проханням не притягувати вчителя до судової відповідальності та передати його на «перевиховання» громадськості села [2, арк. 249–252].

Керівництво КДБ вважало профілактичний захід щодо В. Іванишина успішною акцією, яка справила «позитивний виховний вплив» на жителів с. Дуба. Зокрема, інформатори спецслужби повідомили, що після зборів група сільської молоді під час бесіди засуджували дії дисидента, водночас підкреслюючи гуманність радянської влади. Представникам правлячого режиму вдалося з одного боку дискредитувати самого дисидента серед односельчан, а з іншого – залякати його потенційних однодумців. Уже наступного дня, 29 січня педагога було звільнено з-під варті, а кримінальну справу щодо нього припинено [2, арк. 253].

Яскравим прикладом відкритого судового процесу, який працівники КДБ намагалися використати в якості загальної профілактики, був суд над педагогом Михайлом Озерним 4–7 лютого 1966 р. в Івано-Франківську. За погодженням із обласним комітетом Комуністичної партії України (КПУ) на судове засідання було запрошено завідуючих відділами пропаганди й агітації, штатних пропагандистів райкомів партії, завідувачів районних відділів народної освіти, викладачів суспільних наук вищих навчальних закладів, директорів шкіл Рожнятівського району, працівників друкованих засобів масової інформації. Всього за розправою над дисидентом спостерігало більше 100 осіб. Кадебісти мали на меті «на конкретних прикладах показати діяльність українських націоналістів у сучасних умовах» [2, арк. 275–276]. Михайло Озерний в очах каральних органів був уособленням тенденцій долучення до українського національного руху представників інтелігенції й молоді, що було для правлячого режиму по-особливому небезпечним. Тому спостерігачами на судовому процесі й стали представники «ідеологічного активу» області, які в подальшому мали б посилити пропагандистську обробку населення для недопущення поширення в його середовищі українських національних

ідей. З іншого боку, такий підбір аудиторії мав справити ефект посиленого психологічного тиску на самого підсудного.

Під час суду майже все пішло за сценарієм кадебістів. Було заслухано 17 свідків, більшість із яких навели конкретні факти дисидентської діяльності підсудного та засудили т. зв. «український буржуазний націоналізм». Зокрема, Г. Мельниченко, голова батьківського комітету школи с. Ріпне, піддав різкому осуду спроби М. Озерного під час проведення уроків повідомляти учням про процеси русифікації українського народу й поширювати ідеї самостійності України: «Ми не хочемо, щоб наших дітей калічили такі вихователі, як Озерний. Своєю підлою діяльністю він заслужив собі місце в тюрмі...» Директор школи Н. Марковський, виступивши в ролі суспільного обвинувача, заявив: «Наш колектив і жителі села обурені злочинними діями Озерного, і я від імені колективу прошу суд про покарання для нього за всією строгістю радянського правосуддя і позбавлення його високого звання учителя школи». Зрештою, тільки один зі свідків – викладачка Київського університету А. Матвієнко – відмовилася свідчити проти М. Озерного, намагалася його виправдати, водночас заявивши про залякування, психологічний і моральний тиск під час слідства [2, арк. 276–279].

Сам підсудний в останньому слові змушений був повністю визнати свою провину: «Я здійснив антидержавний антинародний злочин, за який несу відповідальність. Мені дуже соромно перед судом і присутніми в залі. Я щиро розкаююсь у здійснених злочинах. Прошу повірити моїм словам, що більше у моєму житті це не повториться» [2, арк. 279]. Зрештою, М. Озерного було засуджено до 6 років позбавлення волі (згодом Верховний Суд УРСР скоротив вирок до 3 років); у якості додаткового покарання йому було заборонено займатися педагогічною роботою протягом 3 років після відбуття терміну. Окрему ухвалу суд виніс щодо А. Матвієнко: було вирішено надіслати компрометуючі матеріали щодо неї керівництву Київського університету для вирішення питання про звільнення її з роботи [2, арк. 280].

Відразу після судилища слідчі КДБ були цілком задоволені здійсненим профілактичним заходом. За донесенням інформаторів, представники присутнього ідеологічного активу Івано-Франківщини схвально сприйняли винесений дисиденту вирок. Інспектор Коломийського міського відділу народної освіти В. Данкевич заявив, що рішення суду щодо М. Озерного є цілком справедливим та отримало схва-

лення інтелігенції м. Коломиї; закликав «проявляти більше пильності, розкривати подібні факти». Учителька селища Рожнятів М. Семко під час розмови зі знайомими так висловила свою позицію: «Якби я була членом суду, то наполягла б на більш суворій мірі покарання Озерного, адже він калічить молоде покоління». Водночас працівники КДБ готували наступні заходи щодо профілактики осіб, які в тій чи іншій мірі поділяли погляди засудженого дисидента [2, арк. 280–281].

Тим не менше, далеко не всі учасники судового процесу над М. Озерним підтримували дії влади. Присутній на судилищі кореспондент газети «Радянська Україна» Петро Скочко вирішив продемонструвати владі й суспільству справжній характер цього «дійства». Уже 10 березня 1966 р. він надіслав на адресу першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста лист протесту проти несправедливого ув'язнення М. Озерного. Згодом цей лист, а також скорочений запис перебігу подій на процесі з'явилися у самвидаві [8, с. 69]. Значній частині української громадськості стало відомо про те, що педагога було репресовано фактично тільки за любов до рідної мови та своєї країни. Зрештою, наступний судовий процес у Івано-Франківську над О. Заливахою в березні 1966 р. працівники КДБ вже не наважилися використовувати з метою профілактики, а зробили повністю закритим для громадськості [8, с. 70].

Щодо окремих івано-франківських дисидентів використовувався також такий метод загальної профілактики, як компрометація серед громадськості через засоби масової інформації (ЗМІ). Цілу кампанію дискредитації було розгорнуто відносно дисидента Валентина Мороза, який двічі – у 1966 та 1970 рр. – піддавався судовим репресіям з боку КДБ. У 1966 р. В. Мороза, викладача історії Івано-Франківського педагогічного інституту, було засуджено до 4 років позбавлення волі, а в 1970 р. – до 9 років тюрем і колоній та 5 років заслання. У такий спосіб кадебістам не вдалося зламати волю до боротьби в прикарпатського історика, який завдяки своїй сміливій і безкомпромісній поведінці на обидвох судових процесах став справжнім символом українського національного руху.

Кампанію КДБ щодо дискредитації В. Мороза було розпочато вже після першого судового процесу. У серпні 1966 р. у колумійській районній газеті «Червоний прапор» побачила світ пропагандистська стаття під назвою «Ніхто не забутий, ніщо не забуте», присвячена паплюженню збройної боротьби Української повстанської армії

(УПА) проти радянських окупантів. У публікації було наведено уривок з інтерв'ю молодшого наукового працівника районного відділення «Сільгосптехніки» Івана Самокишина, у якому він різко засуджував засудженого В. Мороза та його однодумця краєзнавця Петра Арсенича. Лейтмотивом статті була теза про те, що В. Мороз та П. Арсенич були ідейними наступниками українських націоналістів – «кривавих бандитів», які нібито займалися масовими вбивствами на території Коломиїщини в 1940-х рр. За очевидною вказівкою з КДБ до вуст І. Самокишина було вкладено наступні слова: «Арсенич і Мороз дістали по заслугі. Я ненавиджу тих, хто йшов на повідку в українських буржуазних націоналістів, і закликаю молодь бути пильною, повсякденно зміцнювати Радянську владу» [14]. Метою цієї публікації було виправдати репресії щодо представників українського дисидентства в середовищі народних мас, підірвати авторитет інакодумців у середовищі молодого покоління українців.

Після другого судового процесу над В. Морозом (1970 р.), зважаючи на значний всеукраїнський і міжнародний розголос його справи, компрометаційну кампанію щодо івано-франківського дисидента було посилено; її взяли під контроль центральні органи влади. Уже в квітні 1971 р. очільник Міністерства закордонних справ республіки Георгій Шевель звернувся до ЦК КПУ з проханням підготувати матеріали про судовий процес над В. Морозом для розповсюдження серед працівників постійних представництв УРСР за кордоном та посольства СРСР у Канаді, а також проведення пропагандистських заходів проти розгортання руху на захист дисидента. 19 квітня відділи ЦК КПУ з питань інформації та зарубіжних зв'язків, агітації та пропаганди разом з КДБ при Раді Міністрів УРСР підготували спеціальну довідку про В. Мороза, у якій наголошувалося на законності й справедливості його ув'язнення і засудження. У редагуванні цієї довідки особисту участь взяв очільник української компартії П. Шелест [11, с. 104].

У березні 1971 р. голова КДБ УРСР Віталій Федорчук вніс до ЦК КПУ пропозицію опублікувати в пресі повідомлення про справу В. Мороза з метою компрометації свідків на процесі – дисидентів Івана Дзюби, В'ячеслава Чорновола та Бориса Антоненка-Давидовича. Ініціативу В. Федорчука підтримали секретар ЦК КПУ з питань ідеології Федір Овчаренко та П. Шелест [11, с. 104]. У результаті 14 серпня 1971 р. у республіканській газеті «Радянська освіта» побачила світ стаття Я. Радченка «Апостол» і його штандарти», присвя-

чена висвітленню провладної точки зору на діяльність В. Мороза та судовий процес над ним. Її автор, використовуючи наклепи, відверту брехню і маніпуляції свідомістю читача, різко критикував засудженого. Цитуючи праці В. Мороза, Я. Радченко виривав із контексту окремі потрібні фрази та робив відверто неправдиві висновки. У статті не було наведено конкретних фактів про суть справи В. Мороза, склад його злочину, хід слідства та суду над ним. Свідомо замовчувався закритий характер судового процесу та термін ув'язнення дисидента. Без будь-яких підстав автор памфлету називав В. Мороза «зрадником батьківщини» та писав про те, що публіцист сам передавав свої праці за кордон. У статті звучала погроза та пересторога до українських громадян відмовитися від підтримки кампаній захисту В. Мороза. Також було подано неправдиву інформацію про те, що історик на суді заперечував своє авторство щодо власних есеїв, «...і тільки припертий до стіни показами свідків Б. Д. Антоненка-Давидовича, І. М. Дзюби, В. М. Чорновола – був змушений зізнатися» [12].

У 1974 р. В. Мороз, перебуваючи в застінках Владимирської в'язниці, оголосив голодування, яке тривало 145 днів. Протягом літа–осені цього року в країнах Північної Америки та Західної Європи відбувалися масштабні організовані діаспорою масові акції на захист політв'язня, які набули по-справжньому міжнародного резонансу. Інформація про голодування В. Мороза й кампанії на його підтримку передавалася через радіоканали на територію УРСР. Для того, щоб не допустити зростання популярності дисидента в середовищі української громадськості було вирішено знову використати можливості друкованих ЗМІ. У жовтні 1974 р. за вказівкою з КДБ на сторінках івано-франківської обласної газети «Прикарпатська правда» надрукували статтю ««Аристократ духа» та його заокеанські покровителі», автором якої виступив кандидат філософських наук, доцент Івано-Франківського інституту нафти і газу Степан Возняк [1].

Політв'язня В. Мороза в публікації було іменовано «рецидивістом», який, «потрапивши на вудку буржуазної пропаганди, у націоналістичному засліпленні... став на злочинний шлях антирадянської діяльності», а спроби української діаспори привернути увагу міжнародної громадськості до складного становища дисидента за ґратами названо «антирадянською шурею-бурею», спрямованої проти політики розрядки міжнародних відносин. Автор пасквілю намагався сформувати серед жителів Івано-Франківщини враження, нібито

В. Мороз пропагував ідеї незалежності України виключно за кошти, отримані від закордонних націоналістичних організацій, і цим здійснив замах на «святиню радянських людей – дружбу народів». Публіцистичні есеї В. Мороза мали досить значний рівень поширення в самвидаві та впливали на ідеологію українського національного руху. Тому С. Возняк намагався, перекручуючи й вириваючи з контексту окремі тези дисидента, виставити його праці нібито антиукраїнськими, а їх ідеї – «фальсифікованими» [1]. Згодом цю пропагандистську статтю, спрямовану проти В. Мороза, було поширено також і за кордоном через прорадянські видання.

Зусилля радянських органів держбезпеки щодо компрометації В. Мороза були активізовані у період його перебування в мордовських колоніях (1976–1979 рр.). У сосновській колонії руками кадебістів було розпалено конфлікт між В. Морозом та іншим дисидентом Данилом Шумуком. Незважаючи на те, що все листування в'язнів обов'язково переглядалося працівниками КДБ, з другої половини 1976 р. Д. Шумук у листах до своїх канадських родичів подавав інформацію із полемічними випадками проти В. Мороза. Зокрема, він закликав припинити кампанії на захист історика та героїзацію його постаті в середовищі української еміграції. Інформаційне повідомлення КДБ УРСР до ЦК КПУ від 30 квітня 1977 р. свідчить, що працівники відділу КДБ у мордовських колоніях встановили прямий контакт із Д. Шумуком задля того, щоби схилити його до таких дій [5, арк. 96; 11, с. 105–106].

Результатом провокації КДБ стала поява 6 березня 1977 р. в івано-франківській обласній газеті «Прикарпатська правда» пропагандистської статті І. Колодяжного «Третій від заднього краю», спрямованої проти В. Мороза, у якій наводилися цитати з листування Д. Шумука: «...він [В. Мороз. – Б. П.]... страждає нарцисизмом, і ця патологія самозакоханості, зміцнена незаслуженою славою, поглибила патологію суперегоцентризму...» [9]. Завдяки сприянню КДБ цю статтю було поширено серед інших українських політв'язнів у мордовських і пермських колоніях. Невдовзі її надрукували в канадській газеті «Вісті з України», яка була рупором радянської пропаганди в середовищі української еміграції. Вже у квітні 1977 р. В. Федорчук звітував перед першим секретарем ЦК КПУ Володимиром Щербичем: «...ці публікації серйозно скомпрометували і підірвали авторитет Мороза в націоналістичному середовищі, внесли розгубленість і замішання в коло його однодумців» [5, арк. 96–97; 11, с. 106].

Івано-Франківське обласне управління КДБ часто інспірувало показові адміністративні покарання симпатиків українського національного руху із залученням партійних і комсомольських органів. Публічні засудження окремих осіб, звільнення з роботи, виключення з партії чи вищих навчальних закладів використовувалися в тих випадках, коли у каральних органів було недостатньо аргументів для проведення судових репресій. Такі заходи були складовою загальної профілактичної роботи, спрямовувалися на недопущення поширення в суспільстві ідей руху спротиву та формування серед національно свідомих українців почуття безвиході та безперспективності будь-якої боротьби проти режиму.

Після хвилі арештів 1965–1966 рр. під удар ідеологічно-адміністративного терору потрапили близькі знайомі й однодумці засуджених дисидентів. У 1966 р. збори викладацького колективу Івано-Франківського політехнічного інституту звернулися до адміністрації з проханням звільнити викладача кафедри іноземних мов Івана Костинюка, який був учасником неформального дисидентського гуртка, створеного В. Морозом. Тоді ж було виключено з партії та звільнено з місцевого педінституту історика-краєзнавця П. Арсенича. Ще одному учаснику цього гуртка викладачу Андрію Загоруйку було виголошено сувору догану. Партійні збори колективу художніх майстерень Івано-Франківська висловили своє негативне ставлення до художників Олександра Каравая, Василя Турецького й Петра Сопільника, які підтримували дисидента О. Заливаху [8, с. 77].

У травні 1969 р. в поле зору працівників КДБ потрапили ряд студентів-випускників Івано-Франківського педагогічного інституту, які «допускали політично шкідливі судження». Ними виявилися уродженець Петро Федунь (уродженець с. Добринів Рогатинського р-ну), Богдан Стельмах (с. Пробабин Городенківського р-ну), Богдан Гаврилів (с. Опришівці Івано-Франківського р-ну) та Петро Васишин (с. Білі Ослави Надвірнянського р-ну). Спільно з партійними й комсомольськими органами кадебісти здійснили приватні профілактичні заходи щодо цих студентів. За їх результатами було встановлено, що П. Федунь неодноразово співав націоналістичні пісні; Б. Стельмах виявляв незадоволення викладанням ряду предметів російською мовою, відкрито засуджував радянську окупацію західноукраїнських земель; Б. Гаврилів обурювався приїздом до України росіян, зневажливо ставився до своїх друзів, що говорили російською мовою; П. Васишин

вів розмови про необхідність відокремлення України від СРСР. Працівники КДБ зрежисували обговорення поведінки студентів на зборах партійно-комсомольського активу інституту, на яких було ухвалено рішення клопотати перед ректоратом щодо виключення їх із вищого навчального закладу. Зрештою, за наказом ректора П. Федуня було виключено з інституту, а на Б. Стельмаха, Б. Гавриліву й П. Василюшина наклали дисциплінарні стягнення. У відповідній доповідній записці керівництва КДБ на адресу ЦК КПУ повідомлялося про те, що профілактичні дії справили «позитивний вплив» на студентів інституту, дозволили не допустити поширення націоналістичних ідей в середовищі студентської молоді міста [3, арк. 294–296].

Таким чином, профілактична робота займала дуже вагомe місце в загальній структурі заходів КДБ, які використовувалися проти українського дисидентського руху. Зважаючи на те, що Івано-Франківщина в 1960-х – на початку 1970-х рр. була одним із центрів руху спротиву проти радянського режиму, працівники КДБ неодноразово використовували методи як приватної, так і загальної профілактики проти прикарпатських дисидентів. Профілактичні бесіди оперативників з метою залякування використовувалися проти одного з чільних представників івано-франківського шістдесятницького середовища О. Заливахи ще задовго до його арешту. Яскравими прикладами загальної профілактики за участю громадськості можна вважати зрежисоване зібрання односельчан для ритуального засудження В. Іванишина в січні 1966 р., а також відкритий судовий процес за участю ідеологічного активу області над М. Озерним в лютому того ж року. Цілеспрямована кампанія щодо дискредитації В. Мороза в українському суспільстві через друковані ЗМІ тривала з середини 1960-х до другої половини 1970-х рр. Профілактичне спрямування мали й адміністративні репресії в другій половині 1960-х рр., спрямовані проти представників інтелігенції та студентства області, які були симпатиками українського національного руху. У контексті боротьби проти конкретних найбільш активних учасників дисидентського руху профілактичні заходи КДБ мали тільки частковий успіх; спроби «перевиховання» В. Мороза й О. Заливахи взагалі зазнали краху. Тим не менше, регулярне використання працівниками спецслужби різних методів загальної профілактики було одним із ключових факторів, які спричинили відрив діячів руху спротиву від впливу на українське суспільство, їх фактичну самоізоляцію. Зрештою, результатом актив-

ної роботи КДБ було різке скорочення масштабів діяльності дисидентського руху на території Івано-Франківщини вже в 1970-х рр.

Список використаних джерел

1. Возняк С. «Аристократ духа» і його заокеанські покровителі. *Прикарпатська правда*. 1974. 2 жовтня.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Спр. 946. 476 арк.
3. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 974. 363 арк.
4. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1054. 326 арк.
5. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1060. 335 арк.
6. Електронний архів українського визвольного руху (далі – ЕАУВР). Вирок Верховного суду УРСР у справі художника Опанаса Заливахи від 23 березня 1966 р. 7 арк. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/29592>.
7. ЕАУВР. Збірка пояснень художника Опанаса Заливахи укладена співробітником УКГБ по Івано-Франківській області капітаном Синицею за час від 28 жовтня по 31 жовтня 1964 р. 31 арк. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29536>.
8. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ : Кліо, 2019. 248 с.
9. Колодяжний І. «Третій від заднього краю». *Прикарпатська правда*. 1977. 6 березня.
10. Оловянников Я., Шевчук В., Нерушенко В., Голушко Н. Чернов В. Особенности борьбы советской контрразведки с идеологической диверсией зарубежных буржуазно-националистических организаций и подрывной деятельностью враждебных националистических элементов : учебное пособие. Москва, 1978. 200 с.
11. Паска Б. Кампанія дискредитації дисидента Валентина Мороза з боку радянського режиму. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. Чернівці : Чернівецький університет, 2018. № 2. С. 103–110.
12. Радченко Я. «Апостол» і його штандарти. *Радянська освіта*. 1971. 14 серпня.
13. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. Київ : Смолоскип, 2010. 804 с.
14. Титинюк М. Ніхто не забутий, ніщо не забуте. *Червоний прапор*. 1966. 12 серпня.
15. Шульженко Б., Хамазюк І., Данько В. Украинские буржуазные националисты. Москва, 1963. 290 с.
16. Paska V. Arrests of Ukrainian Intellectuals in 1965 in Ivano-Frankivsk Region. *Galicia. Scientific, Cultural and Educative Local Lore Periodical*. 2021. № 34. P. 68–76. DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.34.68-76>.